

ГР. НАШ

ВІЗВОЛЬНІ СИЛИ В КАПІТАЛІСТИЧНІЙ ДЕРЖАВІ

ПЕРЕРОБЛЕНО
З КНИЖКИ С. ЛАЗАРЕВА
„ЗЕМЛЯ И ВОЛЯ“

ОДВИТКА З КНИЖКИ „ВІЗВОЛЕННЯ ВСІХ ТРУДЯЩИХ“

ВИДАВНИЦТВО „ВІЛЬНА СПІЛКА“
ПРАГА — ЛЬВІВ — ЛЯЙПЦІГ

1923

Визвольні сили в клясовій державі.

Три визволь- Неправду капіталістичного ладу розуміє багато людей, та не всі них течії. вони однаково уявляють собі його шкоду, не однаковими способами гадають його знищити і не одинаковий новий лад гадають запровадити. Прихильники визволення зпід капіталістичного ладу по своїх поглядах і способах боротьби та способу будівлі нового ладу поділяються на три головних течії: лібералів, соціялістів та анархістів.

Всі вони однаково борються за „волю особи“ за „автономію людського індивідуума, за скасування в громаді насильства однієї людини над другою, але не однаково, а по ріжному розуміють самий ход громадського розвитку, підготовки й переведення революції.“

Ліберали намагаються впорядкувати правову державу, не касуючи її клясового характеру.

Соціялісти хотять встановити правову державу по „народній волі“, скасувавши цілком її клясовий характер.

Анархісти домагаються заведення повної волі й автономії особи або впорядкування „вільної громади“ способом повного й одночасового скасування, як клясової, так і правової

НАШ. Визвольні сили.

держави, тоб-то: хотять скасувати панування всякої влади, як меншості над більшістю, так, і більшості над меншістю.

Ліберали. Ліберали, представники буржуазії заможної кляси, в справах політичних, в правових громадських відносинах, можуть іти і часто йдуть поруч з соціалістами до впорядкування будлі якої форми демократичної республіки. Однаке, при всяких політичних формах державного ладу, вони, не зважаючи на свою прекраснодушність, в ворогами соціалізму й працюючої кляси, упертими й незломними прихильниками клясової держави, яка охоплює і захищає їхній принцип „священної“ приватної власності на землю та інчі громадські засоби виробництва й обміну“.

Ліберали в душі бажають того самого, що й капіталісти та поміщики: жити не працюючи, з ренти за землю, за завод, за витвори свого розуму й мистецтва (учені, професори, лікарі, інженери і т. і.), але вони, як освічені люди, соромляться одверто сказати, що хотять жити на дурничку, з чужої праці, соромляться політичного поневолення людей. Грубе свавільство капіталістичного ладу їх обурює, і вони намагаються загнуздати його, щоб він не мучив і не виснажував працюючих в нелюдський спосіб до останку, а робив це відповідно сучасних поглядів на культурність поводження й правління. **Ліберали хотять не знищити капіталістичний лад, а лише обмежити його.**

Жадаючи тільки обмеження капіталістичного свавільства, вони добиваються цього дуже лояльними способами. Вони бояться ображати

капіталістичних панів та послугуючу їм державну владу, а тому свої жадання виявляють завше не повно й не одверто. Ліберали нічого не мають проти зміни політичного державного ладу (самодержавія на конституційну монархію, а то навіть на республіку), навіть часом вимагають цього, але тільки на словах. Вони хотять, щоб зміни прийшли самі собою „по наказу згори, мирним способом“, „не розбурхуючи пристрастей темних народніх мас“. Обстоюючи республіку, ліберали бояться боротися за неї ділом (повстанням, революцією), бо знають, що в наші часи політична революція легко обертається в соціальну: працюючі маси, зваливши попередній політичний лад, стараються зовсім скинути панування капіталістів, як політичне, так і економичне. Революція ламає клясову державу, валить капіталізм геть, а це як раз і не пасує до бажання лібералів. Тому то вони від всякої боротьби силою ухилюються; бояться, щоб вона не обернулася в революцію, яка геть зміє любий їм капіталістичний лад.

Соціялісти. Соціялісти, домагаючись заведення демократичної республіки (до чого не раз пристають і ліберали), разом з тим не гадають на тім складати зброї й припиняти революційну клясову боротьбу зо всіма конституційними й республіканськими урядами. „Демократична республіка, бувши ідеальною формою правової держави, що спирається на рівність всіх громадян перед законом, зовсім не встановляє соціальної рівності всіх громадян і не забезпечує для працюючої класи самого

головного: права кожної людини на життя, права на працю, на землю. Під формою демократичної республіки при повній політичній рівності може залишатися старий поділ громадян на **кляси:** 1. працюючої більшості і 2. дармоїдної меншості, тоб-то: на кляси 1. трудового селянства й міських та сільських наймитів (робітників) та 2. капіталістів і землевласників.“ Рівноправні республіканці все ж таки ділітимуться на бідних і багатих. „Після великої французької революції, що скасувала державу пануючої шляхти й оповістила „права людини й громадянина“, тоб-то: впорядкувала правову державу з пануванням верховної волі народу, все ж таки виявилося, що в найбільш демократичних республіках Європи й Америки, при повній політичній волі і всенародній даровій освіті сила робочого люду залишається неписьменною, темною. При повній волі друку, слова, зібрань і науки, народ не може ні учиться, ні читати путніх книжок, бо не має часу. Маючи повні права громадянина своєї країни і бувши номінальним керовничим її долі, робітник залишається бездомним, безпритульним бурлакою, бо перебуває в такій страшній економичній залежності від своїх „громадян-господарів“, що часто подає свій голос при виборах на громадські посади за їхніх кандидатів, своїх клясових ворогів, бо не тільки він темний і байдужий до того, а ще й боїться за свій завтрашній день, боїться opinитися завтра на улиці.“

В правовій демократичній республіці всі, хто має землю, фабрики й заводи на правах

власності, матимуть змогу управляти всім по своїому. Вони керуватимуть робітниками й трудовим селянством не на підставі закону, не по праву, а по „добрій згоді“ працюючих, які „з доброї волі“ слухатимуть їх, щоб не втратити заробітку на їхніх фабриках і заводах, щоб мати змогу заарендувати в них клапоть землі.

„До того часу, поки існує класова структура громадянства, поділ його на заможну меншість і обездолену більшість, всякий уряд, навіть республіканський, неминуче муситиме виконувати дві ріжні функції: 1. функцію правової і 2. функцію класової держави. Одною рукою він муситиме захищати рівноправність всіх громадян (бо цього вимагає правовий лад держави), а другою—захищати матеріальні інтереси меншості (бо того вимагатиме класовий склад громадянства). Коли ж обурена працююча більшість захоче скинути з себе економичне ярмо капіталістичних дармоїдів і одібрати в них землю та засоби виробництва, то уряд правової демократичної республіки повинен буде охороняти інтереси меншості державною силою, тобто: поліцією та військом.“

Поліція в правовій державі безумовно необхідна для охорони порядку, спокою, помочі громадянам і т. и., але в той час, коли правова держава разом з тим є класовою, то поліція в ній стає захистом меншості від більшості, тобто: багатих від бідних; силою для притиснення „робітничих розрухів“ і т. і.

Так само й армія. Озброєні народні сили, що держаться на поготові для захисту держави

від нападів зовні, використовуються урядом правової республіки для „утримання спокою“ в середині, для захисту капіталістів і землевласників від нападу працюючих, бо того домагається право кожного громадянина правової республіки на захист його інтересів. Помимо поліції й армії уряд правової, але клясової республіки, так впорядковує свої фінансові справи, правосуддя, податки й народню освіту, щоб захистити меншість (капіталістів і землевласників) від зазіхання більшості (працюючих) на ті природні добра й засоби виробництва, якими меншість володіє на правах приватної власності.

Соціалісти розуміють, що правова демократична республіка, коли вона залишається клясовою (тоб-то: має громадян заможних власників і працюючий пролетаріят та трудове населення), не задовольнить потреб працюючого люду і завше буде захищати інтереси меншості (багатіїв), чим перешкоджатиме працюючим запровадити такий лад, який би їх цілком задовольнив. Тому соціалісти домагаються, щоб правова демократична республіка не була клясовою, тоб-то: щоб в ній не було капіталістів і землевласників, з одного боку, а бідних, працюючих, з другого. Соціалісти домагаються, щоб правова демократична республіка була безклясовою, соціалістичною, тоб-то: такою, в якій би не було ані кляси власників, ані кляси працюючих, а щоб всі громадяне були однаковими спільними співвласниками природніх дібр і засобів виробництва і всі були працьовниками на тих добрах, при тих засобах виробництва. При таких умовах не буде ані більшости, ані

меншості. Всі будуть однакові. Всі громадяне матимуть однакові політичні й економічні права й інтереси. Тоді правовий уряд однаково захищатиме всіх, бо не боронитиме одної кляси від другої, а лише одного громадянина від другого. Всі будуть працюючим, трудовим людом. — Тому то соціялісти змагаються за утворення правової соціалістичної і трудової, а не клясової республіки.

Соціялісти розуміють, що утворити безклясову трудову соціалістичну республіку мирним способом не можна, бо капіталісти й землевласники ніколи по охоті не віддадуть трудовому населенню тих земель і засобів виробництва, які зараз тримають у своїх руках. Тому соціялісти підготовлюють працюючі маси до рішучої боротьби з капіталістами-власниками: до революції проти них і того державного ладу, який їх захищає.

Одні соціялісти гадають, що час такої революції настане аж після того, як середня й дрібна буржуазія „спролетаризується“, а капітал сконцентрується. Це соціялісти еволюціоністи (соц.-демократи й інчі). Другі ж гадають, що до революції треба завше готовуватись і бути завше готовим, використовувати всі сприятливі умови, щоб найшвидче її перевести. Це — соціялісти-революціонери.

Анархісти. Анархісти бажають знищити не тільки клясову державу, а й правову, тоб-то: всяку державу. Вони гадають, що всяка держава є насильство над людиною, бо всяка влада чинить примус над інчими. Обороняючи повну політичну й економічну

волю людини, анархісти вимагають, аби всі люди гуртувалися й жили між собою не так, як їм велить якась влада, а так, як люди самі між собою вільно умовляються. А나рхісти „принципіально не визнають влади навіть більшості над меншістю, навіть виборного правління, ні парламентарного, комуніціяльного представництва, ні загального навіть подання голосів, ні будлі якої інчої політичної організації. Вони лише визнають одну організацію — „Вільну Громаду“, тоб-то, спілку автономних, незалежних осіб на підставі вільного договору, який розпадається при першому бажанні кожної особи.

II.

Дві течії соціалізму.

Маркізм і народництво. В господарстві Західної Європи головну роль відограє виробництво, індустрія, а в господарствах Східної Європи — хліборобство. Соціалісти Заходу, шукаючи способів переміни капіталістичного ладу на соціалістичний, рахуються переважно з своїми місцевими умовами індустріального господарства, а соціалісти Сходу — навпаки: з умовами життя своїх хліборобських країн.

Під впливом науки соціалістів Заходу, особливо Ф. Ласалля, К. Маркса, Фр. Енгельса та інчих, склався на Заході Європи соціалістичний світогляд, який по імені найвизначнішого його ідеолога К. Маркса прозвано марксістським.

В 70-х роках прихильники цього світогляду згуртували соціаль-демократичну партію, яка й узяла в свої руки провід визвольним соціалістичним рухом на Заході Європи.

На Сході Європи, в умовах переважно хліборобського господарства, під впливом визвольних писань Чернишевського, Лаврова, Михайловського, Драгоманова й інчих письменників визвольно-революційні організації „Народньої

Волі“ витворили соціалістичний світогляд, який прозвано народницьким або революційним. В 90-х роках російські „народовольці“ переорганізувалися в групи соціалістів-революціонерів.

В той же час прихильники марксових ідей в Росії згуртувалися в партію соціаль-демократів.

Між соціаль-демократами й соціалістами-революціонерами роспочалася ідеологічна суперечка, яка не закінчилася й до цього часу. Росходження головним чином сталося в поглядах на ролю капіталізму в народному господарстві, на способи визволення зпід капіталізму та на значіння об'єктивних умов і особи в історії.

Засади соціаль-демократії. „Соціаль-демократи гадають, що капіталізм є такою хворобою громадського життя, таким „шухиром“, од якого не можна вилічитись операцією. Треба лише ждати, поки він нарве й сам лопне. А щоб він швидче нарвав, корисно прикладати теплі компреси й усякі пластири. Все, що залишається лікарям і слабим робити при такій хворобі, то це обережно і навіть з певною ніжністю ходити коло слабого місця, не зачіпать його, не вередить і дать можливість процесові наривання нормально розвиватися. Всі суб'єктивні стремління, „бажання“ й „хотіння“ припинити натуральний процес і знищити біль будуть тільки фантазією і шкідливими спробами. Адже видужання полягає як раз в тім, щоб чиряк як найшвидче нарвав і лопнув сам або від малесенького вколення чи надрізу.

Але вколення чи надріз не треба робити перед-часно.

Так і капіталізм. Це, мовляють, громадський чиряк, од якого громадянство врятується тільки тоді, як він нарве й лопне. Скільком би поколінням не довелось страждати від процесу наривання, але хоруюче громадянство неодмінно повинно мовчки перетерплювати біль наривання, скоритись неминучій наростаючій болі, маючи радісну надію, що процес капіталістичного напухання сам у собі несе видужання й остаточне позбавлення від усякої болі.

Щож має робити лікарь, слухаючи невпинні скарги слабого на нетерплючу біль? На думку соціяль-демократів, він може тільки знизати плечима, пожаліти слабого або прописати йому заспокоюючих капель, тоб-то: оборонці від капіталістичного гніту до того часу, поки капіталізм не назріє так, щоб самому впасти, можуть тільки співчувати робітникам, розтлумачувати їм, хто їх тисне й заспокоювати тим, що їх гнобитель неминуче мусить упасти, а до того часу, поки він впаде, домагатися поліпшення санітарних умов праці, збільшення заробітної платні, зменшення робочого дня і т. и., але, боже борони, зачіпати назріваючий капітал, нападати на нього, розбивати, заважати його розвиткові. Адже це тільки заважало б йому швидче розростися до тієї міри, при якій він мусить упасти.“

Ортодоксальні марксісти гадають, що соціалістичний лад підготовлюється й насپіває в недрах капіталізму, і самим процесом розвитку капіталізму; до того ж підготовляються й ви-

співають зразу й одночасово всі його головні елементи: 1. національна та інтернаціональна концентрація засобів і знаряддя виробництва, 2. національне та інтернаціональне усунення праці, і 3. національна та інтернаціональна організація всієї системи виробництва й розподілення. Соціалізм так само інтернаціональний і єдиний, як і капіталізм та пролетаріят.

Процес назрівання капіталізму, на думку соціаль-демократів, не можна рахувати скінченим до того часу, поки капіталістичні опухлини цілої низки національних чиряків не зіллються в один інтернаціональний пухир. Так мусить бути, бо кожна нація має своє окреме громадське господарство і обмінюється своїми виробами з інчими, конкуруючи одна з другою. Для розвитку капіталізму, тоб-то: об'єднання його в одних руках мусить зникнути господарчі межі між націями. Мусить створить одно світове капіталістичне господарство. Пухлятина мусить роскинутися по всьому світу, і що швидче це станеться, то краще, бо швидче дозріє, нарве й лопне світовий капіталістичний чиряк.

З цього саме погляду натурально стреміти до скасування дрібних національностей, до зменшення їх кількості, до того, щоб середні проковтнули менших, а великі середніх, тоб-то: до централізації держав і концентрації національностей та утворення одного немов би тресту національностей. Через це, соціаль-демократи часто цілком негативно й непримиримо вороже ставляться до всяких національних визвольних

рухів та національної незалежності дрібних народів. До національного гніту, до нестерпучої національної болі соціаль-демократи часто ставляться байдуже, називаючи їх дрібно-буржуазним шовінізмом або вузько-національною буржуазністю . . .“

Соціаль-демократи до „остаточної катастрофи“ не хотять втрутатися в справу приватної власності на землю та засоби виробництва, бо всяке часткове одібраниня землі від поміщиків та засобів виробництва від капіталістів, на їх думку, тільки затримувало б розвиток капіталізму, тоб-то: одсувало б надалі „остаточну катастрофу“. Тому соціаль-демократи гадають, що в теперішні часи можливі лише політичні революції, а не соціальні і зо всякими заходами до соціальних революцій вони рішуче борються, як з такими, що перешкоджають „нормальному“ назріванню капіталістичної болячки одсугають її неминуче лопнення на дальший час.

Засади соціалістів-революціонерів. Соціалісти-революціонери переконані, що хоч би трудовий народ і повірив соціаль-демократичній теорії, то все ж таки не витерпів би мовчки, аж поки „капіталістичний чиряк назріє й лопне сам собою“. Живий народ не машина. Коли йому болить, він шукає засобів зараз врятуватися від болю, а не колись, може через сотні, може через тисячі літ. Хоч який великий народній терпець, а буває, що наступають такі хвилини, коли той терпець уривається, і нараз, не дожидаючи „рятуючого кінця розвитку капіталізму“, народ починає спершу „стихійно“ й по одинці, а далі

організовано, артілями — вставляти патики в колеса капіталістичної колісниці, й так чи інче одриває від капіталу шматки природніх дібр та засобів виробництва до рук працюючих, і тим самим псує всю систему концентрації капіталу, псує всю теорію соціаль-демократії про потребу чекати набухання капіталу, поки він сам не перекинеться. **Революційна течія соціалізму** вважає, що для революції не треба ждати аж повного скупчення капіталізму, бо він і в цій сучасній, нескупченій формі є вже злом, з яким треба боротись, бо кожен чоловік має право кожної хвилі захищатися від зла і не давати йому збільшуватися. Нормальні живі люди живуть реальними інтересами свого сучасного життя. Тому, хоч які гарні теорії вигадувати для майбутнього, а коли вони нічого не змінюють в сучасному реальному житті, коли не дають зараз жадної користі пригніченому робітникові й селянинові, то робітники й селяне, не будуть їх слухатися.

Одсування революції на дальший час з тим, що вона поліпшить долю може лише майбутніх поколінь, вбиває охоту до праці заради неї зараз, а раз нема охоти, то нема й відповідної підготовки. Кожна людина найшвидче працює для того, що дає їй найшвидчу користь. Для майбутньої користі навіть дітей своїх людина працює не так вже охоче, як для себе; а для дальших поколінь ще менш охоче. До того ж трудно переконати селянина, який має четвертину поля, або робітника, що має свої деякі струменти, щоб ради майбутньої революції один з них зараз зрикся останньої

чвертки поля, а другий своєї майстерні на користь скучення капіталу, бо вони добре бачать, що в сьогоднішній день це тільки погіршило їхнє становище. Заради добропуту майбутніх поколінь мало хто з них згодиться погіршити своє становище сьогодні. Для самопожертви треба, oprіч твердої віри, ще й великої долі фанатизму, а цього в широких масах людства немає.

Теорія соціаль-демократів, що для революції треба наперед скучити капітали, не тільки не допомагає наближенню революції, а навпаки: одсуває її. Всякий робітник, довідавшись про те, що революція можлива буде лише тоді, коли всі капітали скучаться в кількох руках, і знаючи, що це зробиться не швидко, а десь там колись через кілька поколінь, сьогодні стремить не до того, щоб позбутися своєї майстерні, як що вона є, і спролетаризуватися, а до того, щоб збільшити свою майстерню й заробити щось більше і тим поліпшити своє становище зараз; тому він всякими способами обороняє свою майстерню від переходу її в руки капіталіста, не хоче пролетаризуватися, бореться проти скучення қапіталів, тоб-то: свідомо одсуває наспівання умов, сприятливих для революції. Теорія необхідності попереднього скучення қапіталів дає право робітникам думати: поки настане той час скучення, я повинен якось інакше поліпшувати свою долю. Зараз це можна зробити здобуттям қапіталів, а тому я повинен здобувати қапітали. І тому не дивно, що прихильники теорії необхідного попереднього скучення, називаючи себе борцями за визволення

праці, фактично в сій хвилі роблять лише те, що поневолюють працю; стремлячи до визволення праці, вони на ділі роблять так, що самі ту працю поневолюють і одсугають час її визволення.

Коли б не було теорії, яка доводить, що революцію можна переводити, не дожидаючи скупчення капіталів, то революції ніколи й не було б, бо теорія попереднього скупчення сама примушує робітників шукати інчого порятунку, ніж та революція, яка невідомо коли буде й невідомо кому поліпшить становище, тобто: відбиває від себе охоту робітників.

„Соціялісти-революціонери вважають капіталізм не опухлятиною, а громадською виразкою, яка, гніючи далі, може отруїти весь громадський організм. На їхню думку, капіталізм сам по собі завше й скрізь є злочинним і антигромадським з'явищем і зовсім не має тих корисних творчих здібностей, які приписують йому ортодоксальні марксісти. Все, що в часи панування капіталізму виходить зпід капіталістичного журна доброго й здорового, походить не від капіталізму, а, не зважаючи на капіталізм, від чудодійної сили громадської самодіяльності й самоохорони, завдяки активній, свідомій і колективній творчості людської громади.

Як держава є лише шкідлива й недоскональна історична форма громади, так і капіталізм є лише шкідлива спотворена історією форма громадського господарства. Як ідеалом політичного життя людських громад є скасування в них всякого насильства однієї людини над

другою, так ідеалом громадського господарства є скасування визиску однієї людини другою.“

Хиби в засадах со- ціаль-демократів. Через те, що марксісти, со-ціаль-демократи знайшли в капіталізмі добрі, творчі здібності, вони — вкупі з реакціонерами признали, що навіть рабство мало свої добре прикмети, бо воно, мовляв, скасувало людідство й дало рабовласникам вільний час, який вони використали на розвиток науки й духовної культури. На тій самій підставі деякі люди визнають „доброкорисну“ ролю кріпацтва, а інчи вважають навіть самодержавіє, абсолютну монархію, урядову централізацію за корисні, бо деспоти й монархи своїм завойованням прислужилися, мовляв, об’єднанню багатьох народів і тим допомогли розвиткові культури й цівілізації людськості. На тій самій підставі навіть війни між народами дехто вважає доброкорисними факторами розвитку людських громад. „Вони забивають те, що як би не було рабства, кріпацтва, самодержавія, деспотії, війн і т. подібного, то розвиток культури пішов би шляхом вільного економичного гуртування й економичного єднання по охоті, що дало б значно більше кращих умов для розвитку культури, ніж примусове й штучне об’єднання військовою силою, яке часто настренчувало одні народи проти других і змушувало їх витрачати свої сили не на спільні шукання кращої долі, не на спільну культурну працю, а на боротьбу одного з другим, на руйну й розтрату культурних сил.

З другого боку вони не добавчають того, що культура розвивалася не тому, що було рабство,

кріпацтво, самодержавіє, війни і т. и., а тому, що це вимагається головним бажанням всякої людської громади — поліпшити умови свого існування й прикрасити своє життя.

Ті люди, що вважають капіталізм, кріпацтво, рабство, війни, деспотію і т. и. за корисні явища, думають так лише тому, що запримічають громадське життя до і після якого небудь з'явища і всі зміни, які трапилися в часі існування того з'явища, приписують тим з'явищам, як причині їх. Насправді ж всі ті випадкові й зовнішні події, завше страшні й шкідливі самі по собі (війна, деспотія, рабство, капіталізм і т. и.), ніколи не були **причиною** того доброго, що витворилося в часи їхнього існування, а лише приводом до зміни форм громадського життя. **Незмінним** же двигачем усіх змін і людського постулу завше була **й є доброкорисна здібність громадянства до самоохорони й самоудосконалення**, яка походить з внутрішніх біологичних підстав людського життя, а не диктується волею тієї чи іншої влади.

Багато людей, як неучених, так і вчених, не мають здібності вишукувати первопричини тих чи інших громадських з'явищ і приписують їх будлі яким зовнішнім подіям, що виразніше випинаються з купи інчих. Відокремлення України, Польщі, Фінляндії та інших держав від Росії вони з'ясовують тільки тим, що впав централістично - бюрократичний лад, забуваючи, що при всікому ладові поневолені народи прагнуть волі й змагаються до неї. Причиною скасування кріпацтва вони визнають кримську війну, причиною першої російської ре-

волюції — японську війну, другої — світову і т. і. Тимчасом як вся роля війни зводиться до того, що вона в ряди-годи, дуже рідко, стає тільки одним із політичних приvodів до ширшого, масового пробудження громадської свідомості й швидкого розвитку тих громадських сил, які до тієї пори були сковані, і без яких неможлива ніяка різка поступова трансформація серед поневоленого народу.

Однаке з того факту, що, „нема лиха без добра“, що деякі війни допомогли пробудженню громадської й національної свідомості серед поневолених народів, зовсім не можна робити висновку, що війну, рабство, державний централізм і т. і. можна визнати за систематичний метод поступової громадської еволюції. Тимчасом ортодоксальні марксісти так саме й відносяться до капіталізму та найманої праці або пролетаріату.

Остаточним практичним завданням соціалістичних партій в справах громадського господарства є скасування капіталістичного визиску наймапої праці і всякого інчого визиску людини людиною. Через те всі соціально-революційні партії визнають свою соціальною політикою неухильне стремління до найшвидчого одіbrання проводу громадського господарства з безконтрольних рук приватних осіб, землевласників і капіталістів, та передання його в руки всього працюючого народу, тоб-то: стремлять до запровадження в справах народнього господарства такої самої відповідальної демократії, як і в справах політичних.“

**Робітнича
класа.**

В ріжні часи народне господарство мало й матиме ріжні форми. Одною з таких форм є господарство капіталістичне. В капіталістичному господарстві працюють тільки наймити (управителі, доглядачі, робітники), а господарі живуть без праці. Таким чином, в капіталістичному господарстві працюють тільки ті, що мусять жити з заробітку, бо свого нічого не мають. Однаке, опріч капіталістичної форми господарства, поруч з нею існують і інчі форми народного господарства, де вживається не наймана праця, наприклад: дрібні селянські господарства, ремісницькі, студії мистців, лябораторії учених і т. і. Всі вони працюють для здобуття засобів прожитку й культури, тоб-то: працюють в справах народного господарства, але здобувають все не найманою працею, а власною, вільною. Соціаль-демократи гадають, що капіталізація мусить охопити всі сфери народного господарства і вже тепер, в своїй діяльності не звертають жадної уваги на те, що не звязане з капіталізмом, бо то, мовляв, лише окремі випадки, які жадної ціни не мають. Через те вони вже тепер, говорячи про інтереси працюючих, мають на оці тільки тих працьовників, які є в капіталістичнім господарстві, тоб-то: пролетаріят, а всіх інших працьовників забувають. Соціаль-демократи часто вважають за робочу клясу тільки пролетаріят, тоб-то, лише тих, що не мають жадних власних засобів виробництва, а інших працьовників за робочу клясу не визнають. Однаке це несправедливо.

„Капіталістичне господарство є лише форма
її перемінна частина господарства народного,
громадського. Тому соціаль-демократи мимо-
хіть занадто звужують обсяг громадського госпо-
дарства, коли, говорячи про нього, мають на
оці тільки капіталістичне, і, говорячи про ро-
бітничу клясу, мають на оці тільки проле-
таріят. В капіталістичнім господарстві справді
немає інчих працьовників, як найнятий про-
летаріят. Але справа в тім, що в народнім
господарстві, oprіч капіталістичної форми існу-
ють ще й інчі форми, де працюють не наймані
люде: ремісники, дрібні хлібороби, мистці,
учені і т. и. А працьовниками, робітниками,
„робочою клясою“ наука називає всіх, хто
працює в справах народного господарства.
Отже, хоча весь пролетаріят належить до ро-
бочої кляси, але не вся робоча кляса є проле-
таріатом, бо в народнім господарстві беруть
участь в ролі громадсько-необхідної робочої
сили не тільки ті, хто не має власних засобів
виробництва, хто цілком од них одділений, а
й багато таких, що мають первісні засоби ви-
робництва й самі ними користуються: дрібні
ремісники, дрібні хлібороби, кустарі, мистці,
учені й т. и.

Не можна також казати, що до робітничої
кляси належать тільки ті, що не мають за-
собів виробництва, бо є широка верства люд-
ності, — люмпен-пролетаріят, — яка жадних
засобів виробництва не має, а до робітничої
кляси все ж таки не належить, бо нічого не
робить: живе лише з милостині, з крадіжкою,
шахрайством і т. и. Люмпен-пролетаріят до-

робітничої кляси не може належати, бо жадної праці в справах народного господарства не провадить. Так само як не належать до робітничої кляси й землевласники та капіталісти, що, як і люмпен-пролетаріят, самі не працюють, а живуть на кошти чужої громадської праці.

Праворуч і ліворуч робітничої кляси стоять дві кляси дармоїдів: з одного боку визискувачі, а з другого — люмпен-пролетаріят.

Разом з тим до робітничої кляси належать ті працьовники, які хоча й мають власні засоби виробництва (кустарі, дрібні селяни, лікарі, учителі, мистці, учени), але користуються ними тільки самі, не вживаючи для того найманої сили.

Розхвалюючи „натруджену руку пролетарія“ соціаль-демократи тим самим роблять плутанину в головах найманих робітників і розвивають в них шкідливу самопиху, бо з одного боку дають їм підставу думати, що тільки в них „натруджена рука“, а з другого — зачисляють до гурту достойних похвали і дармоїдний люмпен-пролетаріят, бо він же теж „пролетаріят“; а разом з тим скривджають натруджену руку кустаря, селянина, учителя, ученого, що часом більше проливають поту над працею для чужої користі, ніж пролетарсь, хоча й працюють своїми власними знаряддями праці (сокирою, ралом, пером і т. п.). Це та сама помилка, яку в 70-х роках робили народники, що кадили фіміями натрудженій руці мужика та клясичному лаптеві. Тимчасом в Росії (а тим більш на Україні) пролетаріят складає незначну частину робочої (працюючої) кляси, що бере участь в

загально-національнім господарстві й творить та підтримує своєю працею загально-національне добро й усю матеріальну культуру краю.

Соціалісти-революціонери називають робочою (працюючою) клясою все працююче (трудове) населення, що бере безпосередню або посередню, але завше необхідну, участь в народному господарстві краю: творить всі матеріальні національні багацтва й підтримує матеріальну культуру, тоб-то: як працюючий пролетаріят, так і працююче селянство, працюючу інтелігенцію, працююче ремісництво і т. і.

„Ознакою приналежності до робочої кляси є життя з праці, а не пролетарність.“ Сьогоднішній працюючий пролетаріят, що належить до робочої кляси, може завтра стати люмпен-пролетарієм або капіталістом і вийти з робітничої кляси, а сьогоднішній люмпен-пролетаріят і капіталіст завтра можуть стати працюючими робітниками або ремісниками і ввійти в робочу клясу.

До того часу, поки в громадянстві існує поділ на кляси, означення клясової приналежності людини треба робити на підставі її участі або неучасті в процесі громадського народного виробництва та розподілення продуктів виробництва, що вкупі звуться народним господарством.

Нам можуть сказати, що коли по такій прикметі розподіляти людей по клясах, то до робочої кляси доведеться залилити не тільки пролетаріят, селян і ремісників, а навіть „буржуазних“ інженерів та управителів капіталістичними підприємствами, а то, чого доброго, й

самих підприємців, фабрикантів та заводчиків, що самі керують своїми підприємствами. Так, навіть підприємці, фабриканти й заводчики, коли самі працюють для народного господарства, виконуючи безумовно необхідні функції організаторів, керовників і доглядачів, то за цю працю мають нагороду і право на зачислення їх до „робочої кляси“. Однак поскільки вони користуються даремно працею інших та визискають їх, постільки вони належать до кляси визискувачів. Отже працюючий фабрикант одночасово належить до двох кляс. Через теж, що кожен фабрикант і заводчик є більше визискувач, ніж працьовник-утворитель власною працею цінностей для народного господарства, через те саме він більше належить до кляси визискувачів, ніж до працюючих.

„Нам можуть сказати, що таке метафізичне зачислення підприємця і до робітничої кляси й до кляси визискувачів тільки заплутає ясність думки робітників і затуманить їхню клясову самосвідомість. Ми ж гадаємо, що розтлумачення робітниками справжнього стану річей, більше сприяє розвиткові їхньої клясової свідомості, ніж вживання неточних определень. Точність думки й світогляду забезпечить і робітників і громадянство од багатьох забобонів, неправдивих поглядів і часто незаслужено-вороожого відношення робітників до деяких соціалістичних змагань.“

З наведеного ясно, що не тільки пролетаріят є робітникою клясою. А коли так, то виходить, що й оріч нього є працюючі, які соціально покривдані, а коли покривдані, то й невдо-

волені на капіталістичний лад і раді б його повалити. І не тільки давня історія, а й найновіща дають нам факти великої участі в революціях селянства. Досить згадати ролю селянства в часи реформації й селянської війни, французьку жакерію, французьку революцію та, нарешті, революцію російську, а особливо українську, де робітництва, як кіт наплакав, — щоб оцінити революційну силу й значіння селянства в боротьбі з капіталістичним ладом. Революційна діяльність селянства під час селянської війни, жакерії, французької та української революції яскраво свідчить, що для переведення соціальної революції немає потреби обертати всіх у пролетаріят. Досить, щоб працюючі усвідомили свої права на рівну долю з маючими й набралися охоти ті права здійснити з метою знищити всякий поділ на маючих і немаючих, поділ на **класу капіталістів і класу працюючих і обернуть робочу класу в один безкласовий трудовий народ.**

Закони природнього й людського життя. Для задоволення своїх потреб і стремлінь люде мусять міняти форми свого життя та обставини, в яких перебувають: скасовувати незадовольняючі й вишукувати та творити кращі.

Люде мають тіло (матерію) й душу (розум та волю). Через те форми людського життя виробляються так, щоб задоволити потреби тіла й душі. Зміни в людському тілі й у всіх формах людського життя, звязаних з тілом, вимагаються й відбуваються по законах матеріальної природи.

Зміни ж людського розуму й волі і всього, що з них походить, відбуваються незалежно від закону матеріяльної природи.

В житті звірини, яка не має людського розуму й людської волі, зміна форм життя відбувається тільки під впливом матеріяльних законів природи, під впливом інстинкуту.

В людськім же житті багато форм міняється з самої волі людей на підставі висловків їхнього розуму.

Закон природи, наприклад, вимагає вживати завше страву, щоб не виснажувати організму, бо це шкідливо й навіть смертельно для особи. Однак часто люди свідомо порушують цей закон із ріжких причин. Всім відомо, що багато панночок, мріючи про тонку постать, навмисно не доїдають, чим виснажують свій організм і роблять його придатним до всяких хвороб. Також всім відоме голодування вязнів, яким вони змушують владу виконувати їхнє бажання, їхню волю.

Перша — легковажна причина і друга — цілком поважна — походять не із матеріяльних спонукань, а лише з духовних потреб. І в першім випадку, і в другім — зміни в житті людей передовядуться незалежно від матеріяльних обставин, а тільки під впливом певної ідеї, до якої людина стремить.

Панночка зміняє своє життя й організм (худає) не через брак їжі, а через захоплення ідеєю створити собі тонку постать; вязень змінює своє життя й умірає з голоду також не через брак їжі, а лише через ідею змусити владу виконати його волю.

З цього ясно, що людське життя міняється, як по вимогах законів природи, так і на підставі хотіння, людської волі, людського духу.

Зміни форм життя—поступ. Закони матеріяльної природи незмінні, тому й наслідки їхньої чинності завше однакові, незмінні. Все, що відбувається з примусу законів природи, не уявляє з себе нічого нового, а лише повторює старе, те, що раніш було. Повторення відбувається то частіше, то рідше. З'явища й форми, які повторюються часто, на очах людей, вважаються всім відомими, старими, а з'явища й форми, що повторюються рідко, часом через сотні літ, вважаються новими (бо люде, при яких вони відбуваються, бачать їх вперше, а про попереднє нічого не знають).

Коли люде роблять тільки те, що від них вимагають закони природи, то повторюють лише те, що робили їх предки. Життя їх не міняється, не розвивається, бо в ньому не виникає нічого нового. А коли нема нічого нового, то немає жадного поліпшення життя. З того ж часу, як у когось виникне думка (ідея), що якусь форму життя можна змінити на кращу (инколи згідно з вимогами законів природи, а инколи і всупереч їм), з того часу, як людина захоче (виявить волю) ту зміну робити і ро-спочне переводити її в життя — починається зміна, рух в житті. Така зміна приводить до того, що гірші форми життя зникають, а кращі — витворюються.

Там, де є зміни, життя розвивається. Де ж немає змін, там немає поступу. Все залишається однаковим, як було тисячі літ назад. Дикиуни

тисячі літ залишаються дикунами. Більше того: там, де зміни були, а припинились, поступ припиняється також. Індія й Китай після великого поступу спинилися на певному щаблі культури і вже кілька століть ні на крок не посугаються вперед. І це сталося з того часу, як там запанувала віра, що вимагає спокійного відношення до світу, до втіхи тим, що є, — яка вбила живчиків шукань. З того часу, як змініло стремління до самозаспокоєння, віра в те, що все створено добре, припинилися зміни, а разом з ними й поступ, хоча матеріальні обставини краю й закони природи не змінилися. Характерно, що перебуваючі в Індії й Китаю Європейці не тільки не відстають від європейської культури, а використовують місцеві обставини для її поширення. Отже, в однакових матеріальних обставинах одні народи сплять, а другі розвиваються. А чому? Бо у них не одинаковий світогляд, не одинакові вимоги духу. З цього ясно, що ріжні вимоги духу спричиняються до витворення ріжних форм життя.

Зміни життя — Матеріальна природа окремих людей і всіх народів на протязі **наслідок ідей**. всіх віків однакова. Зміни в природі людей, коли й відбуваються, то дуже й дуже незначні, і то лише в формах, а не в змісті. Духовна ж природа людей первісних і сучасних цілком ріжна. Дикун зовсім інакше усвідомлював сам себе і свої відносини до природи, ніж сучасна людина. Тай тепер ріжні люди по ріжному себе й світ усвідомлюють. Що більше людство усвідомлює свої сили, то більше змін робить в своїм житті з власної волі, а не

з примусу об'єктивних обставин. **Кожна людина, усвідомлюючи себе, припасовує форми власного життя до вимог власної волі, не зважаючи на обставини.** І кожна робить це відповідно свого усвідомлення. Професор Кареєв підтверджує це так: „Індуський шудра (попихач, наймит), який був переконаним, що він створений як нижча порода, так і залишився шудрою (не вибився на краще становище), але римський плебей, який дійшов до свідомості, що має такі самі права, як і інчі люди, поволі собі їх виборов.“

Звірина на протязі віків не змінила форм свого життя. Як жила по печерах, норах, так і живе; як годувалася, забиваючи інчих, так і годується.

Але людина перемінила всі форми життя: замість сирового мяса—вживає печене; замість нір — користується палацами, замість шкур — дорогими тканинами і т. і.

Через що це так сталося? Адже звірина й людство в одинакових об'єктивних умовах? Через те, що людство має здібність мислити, усвідомлювати життя, творити ідеї.

Як тільки людина щось трошки більше усвідомила собі сьогодні, ніж було вчора, вона вже помітила ріжницю між вчорашнім і сьогоднішнім, не задовольняється тим, чим задовольнялася вчора, і творить ідею зміни сьогоднішнього на краще завтрашнє. З цього походять зміни, які ведуть до поступу. Для усвідомлення ж треба порівняти сьогоднішнє з вчорашнім, тоб-то: сьогодні треба уявити те, що було вчора, тоб-то: створити ідею вчорашнього. А раз людина доходить

до створення ідеї вчорашнього, то їй не важко вже створити ідею й майбутнього, завтішнього.

Ідеї керують Раз в голові людини виникають ідеї, то вона починає жити не життям. тільки тим, що бачить перед очима матеріальними, а й тим, що сама викликає перед очима духовними, тоб-то: живе не тільки дійсністю, а й (ідеями) мріями. Вона рахується не тільки з дійсними матеріальними обставинами, що існують навколо неї, а й з тими ідеями про матеріальні обставини, які витворилися в її голові. Вона укладає своє життя не тільки так, як вимагають матеріальні обставини, а й так, як вимагають ідеї.

Кожна людина, перш ніж щось зробити, так чи інакше, більш чи менш думає про свій вчинок. Лише в хвилини паничного страху й несподіванок вона чинить інстинктивно.

З цього ясно, що кожен вчинок людини являється наслідком певного міркування, тобто, впливу якоїсь ідеї.

З попереднього ми знаємо, що рішення в однакових матеріальних умовах, бувають ріжні. Отже й виходить, що вчинком людей керують не матеріальні обставини, а людські рішення, тоб-то: ідеї, які впливають на дух і волю людей і змушують їх робити так чи інакче; тоб-то: ідеї керують людським життям.

Розуміється, що здійсненню ідей часто перешкаджають або допомагають матеріальні обставини. Так що в людськім житті мають значіння не самі ідеї, а й матеріальні обставини, від яких залежить здійснення ідеї, але немає жадного свідомого людського вчинку без по-

передньої ідеї про нього. Поскільки ідея є початком всякого свідомого вчинку, всякого руху, тоб-то: всякого життя, постільки головним двигачем в змінах людського життя треба визнати ідеї.

Ідеї про зміну життя виникають у людей на підставі ознайомлення з оточенням, спостережень, досвіду, порівняння й міркування.

Що більше ріжноманітності в оточенню, то більше знання світу, більше матеріялу для спостереження й порівняння, міркування й утворення нових ідей; що більше люде спостерегають, що вони відріжняються від мертвої й живої природи здібністю мислити, що більше усвідомлюють свої духовні сили й творять ідеї про нові форми життя, яких не бачать перед матеріальними очима, викликають їх перед духовними очима (уявляють) по власній волі, що більше керуються в житті тими уявляемими ідеями, а не лише матеріальною дійсністю оточення, — то більше відбувається змін в людськім житті.

Ідеї індивідуальності змін життя виникає першою в окремих людей. Вона є витвором окремого індивідуума, індивідуальна. Лише згодом, коли пошириється, стає громадською.

Нові думки (ідеї) виникають з ріжних причин: 1. під натиском матеріальних обставин, 2. на підставі власних спостережень життя (науково), 3. випадково (фантastically). Перша причина існує для всіх людей однаково. Друга ж і третя є цілком індивідуальні, тоб-то:

залежать від здібностей окремих індивідуумів. Тай перша причина, хоча існує для всіх людей однаково, але відчувається ними не однаково: одними—дужче, другими—слабше. Отже й на першу причину люди реагують індивідуально.

З цього виходить, що всякі зміни в життю людей походять з ініціативи індивідуальної, яка згодом може стати й громадською. Часто буває, що в однакових умовах рішення у людей виникають однакові; тобто: однакова виникає ініціатива, але знов таки вона в кожного виникає індивідуально, і лише потім об'єднується та стає громадською.

Значення особи. Люди передають свої ідеї одно одному. Через те окремі особи, поширюючи свої ідеї між другими, привертують інчих робити по своїх ідеях. Так окремі особи управлюють життям великої кількості людей, цілих громад.

Особа, яка керує людьми за допомогою сили, має змогу сіяти поміж них свої особисті ідеї й таким способом піднімати їхній культурний рівень, але не всяка керуюча особа має здібності творити ідеї й сіяти їх. Через те не всякий правитель є діячем поступу; великий же сіяч ідей безперечно завше є духовним керовником людства.

Матеріальні обставини примушують людей шукати виходу, але не всі люди в один час находять однаковий вихід. Все це залежить від індивідуальних здібностей осіб. Одні находять вихід швидче й краще, а другі — пізніше й гірший. Уміння найти вихід найшвидче й найкращий походить від індивідуальних прикмет

особи: здібностей (таланту, геніяльності) та науки.

Людина, яка найшвидче находить найкращий вихід із тяжких матеріальних обставин, вважається великою. Хто раніше находить вихід, той і веде за собою людство, тоб-то: не залишає його на пасивне підлягання матеріальним обставинам, а змушує вириватися зпід них, робити щось від них незалежне, або навіть суперечнє. Так великі люди з власної волі творять ідеї, незалежно, а часто і всупереч з об'єктивними умовами життя.

Особи, які творять і поширяють нові ідеї, тим самим гуртують коло них громадянство і направляють його на певний рух. Через те вони стають двигачами поступу.

Все, що є видатнішого в культурі, здобуто окремими особами на підставі їхніх особистих здібностей, і лише потім передано до вжитку громадянства, власне громадянство притягнуто до користування здобутками окремих людей.

Є люди (прихильники матеріалістичного розуміння історії), які кажуть, що коли б не було відповідних матеріальних обставин, то не тільки окремі особи, а навіть цілі гуртування їх не спромоглись би створити нічого нового по своїй волі. Коли, мовляв, виникають нові думки про віру, про зміну форм життя і т. п., то лише тому, що цього вимагають зовнішні обставини, які, мовляв, змушують людей шукати виходу із певного стану. Чи був би, наприклад, Лютер, чи не було б його, а реформація мусіла бути; чи був би Гарібальді, чи ні, а Італія мусіла об'єднатися, бо зовнішні обставини до того

пхали. Чи був би Хмельницький, чи ні, а Україна мусіла тоді повстати.

Признаючи, що обставини впливають на людей і змушують їх шукати виходу, все таки треба сказати, що вихід той находять тільки окремі особи, а не зразу цілий гурт. Гурт не має одного спільногого органу чуття, а тому не спроможен весь зразу все однаково відчути. Кожна особа відчуває окремо, творить на підставі того окрему ідею, висловлює її перед інчими, і тут вони обмінюються своїми ідеями, утворюють одну, спільну громадську думку і чинять по ній. Але поперед громадської ідеї завше є чиясь окрема, індивідуальна (ініціатива).

Бажання реформізму справді було до Лютера, але треба було аж Лютера, щоб роспочався активний рух в певних формах; стремління до об'єднання Італії було й до Гарібальді, але тільки Гарібальді спромігся кинути такі ідеї в маси, які об'єднали їх і підняли на великий рух. Повстання проти Польщі були й до Хмельницького, але тільки він спромігся так використати обставини, щоб вигнати Поляків. Як би на місці Хмельницького була людина інча, то й наслідки повстання були б інчі: або країні, або гірші.

Прихильники матеріяльної теорії кажуть, що „час висуває людей“, тоб-то: що потрібні люди з'являються тоді, коли обставини (закони еволюції) потрібують їх. Коли, мовляв, наспів потреба певної еволюційної зміни життя, людські маси це відчувають, починають це робить і тоді не важко, хто стає на чолі їх і

дає провід їм: він не творить нічого, а тільки відбиває настрій думки маси. Для цього, мовляв, не треба особливих здібностей. Це всякий може зробити, а тому, мовляв, цілком неправдивою є думка про особливі здібності великих людей. Вони, мовляв, великі тільки через те, що стихія випадково висунула їх на чоло великих подій, а самі вони по собі, індивідуально, майже нічим не відріжняються від других. Тому ніяких героїв в історії нема.

Такий погляд є неправдивим вже тому, що великі люди часто витворюють ідеї за довго до того часу, поки їх можна здійснити. Маючи збільшенні здібности, вони дуже відчувають і можуть краще усвідомлювати себе й світ, краще обмірковувати події та їх причини, передбачають те, що має бути, ясних ознак чого в сучасних їм об'єктивних умовах нема. Вони передбачають розвиток подій і дають їм ідейний напрямок. Решта людей приймає ті ідеї й підготовляє ґрунт для їх здійснення, часто не зважаючи на некорисні об'єктивні обставини.

Розуміється, що поруч з розвитком ідеї часом розвиваються й ті об'єктивні обставини, яких ідеї стосуються, а буває й навпаки: що ідеї розвиваються незалежно від обставин, навіть всупереч їм і врешті доходять до того, що ідею приймає більшість, не зважаючи на обставини, і переводить в життя. Наприклад: коли був Шевченко, жадних об'єктивних умов для самостійної України не було. Однак Шевченко своїм генієм передбачив і зрозумів необхідність її, оспівав її і так згуртував тим українські сили, що вони незалежно від матеріальних

обставин увесь час стреміли до здійснення ідеї самостійності України. Об'єктивні умови що далі розвивалися в напрямку противному ідеї самостійності. З кожним днем тяжче ставало мріяти про її здійснення, але вона не тільки не зникала, а навпаки, що далі міцнішала. Об'єктивні умови йшли в один бік, а ідеї самостійності України розвивалися в другий; і врешті в р. 1918 стався бачимо факт самостійності України, всупереч попередньому розвиткові об'єктивних умов. А уявіть собі, що Шевченка не було. Чи викликали б твори Куліша, Костомарова й інчих такий український рух, як Шевченків „Кобзарь“? Ні. А раз ні, то в 1917 р. ми не мали б стілько Українців, як було їх, і не створили б самостійної України, бо не було б підготовленої для того сили.

З цього ясно, 1. що ідеї й об'єктивні умови розвиваються не рівнобіжно, а часто навіть суперечно, і 2. що життя міняється не тільки залежно від розвитку об'єктивних умов, а й від розвитку ідей.

Поступова зміна об'єктивних умов в житті зветься еволюцією. Матеріялісти кажуть, що еволюція завше висуває потрібних для переведення зміни людей. З наведеного ж факту ми бачимо, що Шевченко, як носитель ідеї самостійності України, зовсім не пасував до обставин свого часу. Тогочасні обставини зовсім не були за самостійність України, і ніяка маса не висувала Шевченка на чоло подій, бо не було тоді такої маси, яка б думала про самостійність України: Шевченко був одиницею серед маси інакше думаючих людей. А врешті його інди-

відуальна ідея змусила повернути події на Україні в інчий бік. В цім особливо яскраво виявляється значіння індивідуальності в історії.

Не будь Шевченка, не було б тієї української інтелігенції, яка робила революцію р. 1917; а не будь її, не було б в р. 1918 Самостійної України.

На Шевченкові ми показали, що сильні історичні індивідууми виникають не завше тоді, коли об'єктивні умови їх вимагають. Українська ж революція показала, що часто, як раз тоді, коли об'єктивні обставини вимагають сильних провідників, вимагають тих, хто „відбив би в собі дух і бажання часу“ і повів би маси туди, куди об'єктивні умови направляють їх, тих провідників бракує зовсім.

В українській революції р. 1917 не знайшлось сильного індивідуума, який би повів її українським шляхом, хоч би тим, яким ішов Шевченко та Драгоманів, і... вона роспорощилася, зійшла на нівець, збігла на чужі стежки.

Не знайшлось навіть Хмельницького, хоча для того були сприятливі обставини.

Тому цілком правдивим є твердження проф. Кареєва, що „не можна сказати, буцім-то кожної хвилі з'являються як раз такі люди, які потрібні по закону еволюції. Чому, мовляв, у Франції після Мірабо був Робесп'єр, а після Робесп'єра Бонапарт — цього ніякий загальний закон не розтлумачить.“

Безперечно, кожна людина стоїть під впливом життя й свого часу, але кожна має щось своє індивідуальне. І що більше має індивідуального, то більше змін в житті робить, а

великі зміни роблять таких людей невмірующими.

Хоч як матеріалісти одкидають значіння особи в історії, а мусять признати, що здібності й прикмети окремих осіб переходятять на їхніх учасників та покоління. Досить пригадати такі історичні определення, як „вік Людовика XIV“, часи „Перікла“, „байронізм“, щоб переконати, що особливості Людовика XIV, Перікла, Байрона перейшли на сучасних їм людей і покоління їх, і стали загальними для певного часу.

Де більш видатних осіб, там швидче відбуваються зміни життя, швидче йде поступ. Де ж людей з індивідуальними особливостями мало, де всі одинакові й то такі, що не хотять виходити з рамців об'єктивних обставин, там змін нема, там форми життя дубують.

Сила й значіння великих людей походять як раз з того, що вони з небагатьох даних можуть зрозуміти, що й як треба зробити, аби поліпшити форми життя; із небагатьох елементів можуть скласти силу, яка суне життя в певному, бажаному, а не випадковому напрямкові.

Окремі особи, хоч і великі люди, мають змогу впливати безпосередньо переважно тільки на своє оточення й близьче покоління; тому в історії їх значіння обмежується живучістю їхньої ідеї.

Що довше їхня ідея не втрачає інтересу, то довше існує їхній вплив на хід історії.

Всяка культура міняється, коли якась особа вигадає якусь нову корисну зміну життя. Через певний час друга особа вигадає зміну попередньої зміни і т. д. Через те культурний

поступ сіє боротьбу окремих ідей, а поскільки ідеї є витвором осіб, то боротьбу осіб.

Зміни життя є визволенням осіб ізпід впливу оточення, матеріальних обставин. А поскільки ті зміни відбуваються на підставі певних ідей, то ідеї стають тим двигачем історії й поступу, який від матеріальних обставин незалежний.

Еволюція є **Метою** зміни життя є щастя людини. Кожна людина розуміє щастя по своєму. Тому й мета змін є індивідуальною. Але це не перешкаджає їй вабити до себе багато індивідуальностей з подібними або однаковими уявами про щастя. Через те мета змін, бувши по ініціативі індивідуальною, в процесі розвитку стає громадською.

Людина творить зміни життя по своїй волі, по своєму смаку. Вона не спиняється перед тим, що природа, зовнішні обставини часто проти того. Людина захотіла літати і, хоч об'єктивні обставини були проти того, але людина вже літає.

Людина захотіла звязати весь світ в одну громаду і, хоч природа була проти того, людина збудувала кораблі, пробила гори, проклала кабелі, поставила радіо-станції і звязала.

Людина сказала, що не вона існує для світу, а світ для неї, й почала перемагати природу. Перестала припасовуватися до об'єктивних обставин, а стала їх припасовувати до себе, до свого смаку.

Зо всього наведеного ясно, що в людськім житті відбуваються зміни двох родів: 1. незалежні від людської волі і 2. залежні від людської волі.

Першими є зміни, які відбуваються на підставі законів природи, як натуральний поступовий розвиток форм життя, тобто: **еволюція**.

Другими є зміни, які чиняться людьми в наслідок змін людського світогляду, і складають те, що називається **прогресом**.

Еволюція — це поступові зміни матеріальніх обставин на підставі законів природи; прогрес же не тільки поступові, а й несподівані зміни, які походять з волі людей і залежать від людського світогляду. Міняється світогляд — роспочинаються зміни в людському житті. Еволюція є поступовий розвиток одної форми з другої, прогрес же є як поступовою, так і катастрофичною зміною старого та утворенням цілком нового з волі людини.

В історії людства ми бачимо, що де-які події відбувалися тільки поступово, одна виходячи з другої, а де-які катастрофично, несподівано. Катастрофично несподіване ставалося в наслідок зміни людського світогляду (zmіни ідей) та в наслідок їхньої волі: війни, революції, повстання, переселення, винаходів, збудування і т. п.

Ідеї ж є власністю людини, індивідуума, а не об'єктивних умов.

Тому треба признати, що історія людства творилася не тільки об'єктивними умовами, а й ідеями окремих індивідуумів.

Такий погляд на історію називається ідеалістичним.

Через те, що він визнає діючими силами історії не самі тільки об'єктивні умови (закони природи), а ще й ідеї, то він називається плюралістичним (многопричинним), для відріжнення

його від моністичного (єдностного) матеріалістичного світогляду, якийдвигаючио силуо історії визнає тільки самі одні об'єктивні умови.

Ідеалістичний світогляд визнає: 1. можливість всяких змін життя незалежно від об'єктивних умов, 2. здатність індивідуума творити зміни людського життя по власній волі, тоб-то: керувати життям і 3. залежність змін від індивідуальних особливостей їхніх провідників.

Можливості революції. Прихильники матеріалістичного розуміння історії кажуть, що соціальна революція можлива лише тоді, коли для неї складуться відповідні умови, а умови ті складуться тоді, коли всі капітали світу сконцентруються, скупчаться майже в одних руках.

Чи дійсно це так?

Яскраві аргументи проти теорії необхідності для революції попереднього скучення капіталів дає історія. Як би для соціальної революції неминуче потрібно було попереднє скучення капіталів, то на світі до сього часу не було б жадної соціальної революції. А тимчасом їх відбулося вже чимало, не тільки в нові часи, а навіть в стародавні: в Єгипті, Греції й Римі. Що стародавні революції були не тільки політичними, а й соціальними виразно видно з того, що після них природні скарби переходили в руки нових володарів на нових основах володіння. Досить пригадати, як описує одну з єгипетських революцій в часи після XII. династії приблизно за ХХV віків до Христа тогочасний єгипетський мудрець — письменник Інувер: „Земля перевернулась, як на гончар-

ському крузі... Золото, ляпіс, малахіт — на шиях рабинь, а знатні жінки кажуть: „О, як би нам попоїсти!“ Вони сумні, бо ходять в дранті... Князі голодують і страждають, а слуги їх мають слуг... Голота дійшла до становища богів... Юрба блукає по великих палацах, а діти князів викинуті на вулицю. Сінкліт прогнано, вигнано з дому царів... Хто мав одежду, той ходить в латках, а хто не ткав для себе, той став володарем вісонів. Хто не будував для себе човнів, той володарем кораблів, а той, хто володів ними, дивиться на них, але вони вже не його.“ З цього ясно, що соціальні революції відбувалися вже в історії, хоча остаточного скupчення капіталу й досі ще не настало.

Для переведення соціальної революції потрібні не тільки об'єктивні обставини, а й ціла низка інчих причин. Самі об'єктивні обставини поневолення й визиску не кидають працюючих мас на революцію. Необхідно ще, аби ті маси усвідомили ненормальності свого становища, усвідомили свої людські права, можливість і натуральну необхідність їхнього здійснення, просякли обуренням проти своїх гнобителів, розвинули в собі тверде й рішуче бажання скинути їхнє ненависне ярмо. Це все можна зробити й без скupчення капіталу, бо капіталістичне ярмо завше ненависне. Без такого ж усвідомлення своєї кривди, без власного обурення на своє поневолення, жадні об'єктивні обставини не в силі кинути маси на революцію. Для революції потрібні, як відповідні зовнішні, об'єктивні умови, так і внутрішні культурно-психологичні, здібности, і важко сказати, що

потрібніше для революції: чи зовнішні обставини, чи внутрішні здібності, бо не можна довести, що культурно-психологичні, волеві зусилля людства не перемагали об'єктивних обставин життя. Навпаки, історія знає такі часи, в які революції не було, хоча поневолення й визиск працюючих доходили до найтяжчих форм, а скучення капіталів до найбільших розмірів (кризи виробництва), а зате революція відбувалась часом і в тих країнах, де об'єктивних умов для неї було менше, ніж в інших країнах. Там же, де їх було більше, де скучення капіталів мало більші розміри, вони не відбувалися. Найкращий приклад: революція в Росії й на Україні, в краях аграрних, де капіталізм ледве народжується, і відсутність в цей час соціальної революції в Англії й Франції, де капіталізм безмежно дужче скучився.

Для підняття революції потрібно мати в першу чергу невдоволення мас. Коли його нема, то хоч які об'єктивно тяжкі умови життя працюючих, революції не буде.

Сучасні робітники-християне, як і середньовікові кріпаки, як і стародавні єгипетські раби, бувши переконані жерцями, що сам бог велів їм працювати на других, що така їхня доля, смиренно миряться з тягарем сучасного життя, аби одержати за те нагородження на тім світі. Такі робітники ніколи не робили революції, хоч терпіли страшенні кривди. Лише ті робітники, які додумувались чи доучувались до того, щоб зрозуміти рівність людських прав, не вірили в божі приписи, обурювались на кривди й не хотіли їх терпіти, як в стародавні

На підставі цього вони одкидають переведення соціалізму революційним способом, бо соціалізм, зроблений по волі людей і неопертий на відповідні об'єктивні умови життя, не має гарантій для зміцнення й існування. На їхню думку, соціалізм прийде сам собою в наслідок розвитку певних умов життя. Тому нема жадної рації робити соціальну революцію по людському бажанню, „передчасно“, бо вона однак не скріпиться, не маючи підперття в об'єктивних умовах; треба, мовляв, ждати того часу, поки революція, в наслідок розвитку тих умов не станеться само собою. До того ж часу залишається тільки підготовляти населення до її приняття й використання та полекшувати їй умови перечікування часу, потрібного на „дозрівання“ об'єктивних умов, які зроблять революцію. Соціаль-демократи гадають перевести соціалізм в життя способом **еволюційним**.

„Соціалісти-революціонери не одкидають значіння об'єктивних умов, їхньої недозрілости, а тому й перешкод до заведення соціалізму (хіба, напр., самодержавна деспотія й де-які форми клясової держави мало перешкаджали переведенню революції?), і вкупі з соціаль-демократами вважають, що опріч розвитку клясової свідомості, безумовно потрібна ще й велика попередня організація працюючої кляси, тобто: утворення відповідних об'єктивних умов. Але в той час, як ортодоксальні марксісти визнають необхідну підготовчу організацію працюючих мас несвідомою справою стихійного неминучого наслідку розвитку капіталізму, тобто: що підготовку працюючих зробить сам

стихійний розвиток капіталу, незалежно від волі працюючих, — соціялісти-революціонери визнають ту підготовку за необхідну справу свідомої діяльності самої працюючої (робочої), кляси, яка переводиться в наслідок розумового, морального й економичного виховання мас і є свідомим завданням, котре вони самі повинні свідомо собі поставити й розвязати.“

Соціаль-демократи під „об'єктивними умовами“, сприятливими для революції, визнають тільки скупчення капіталізму та збільшення пролетаріату. В той час, як дійсне життя творить силу й інших об'єктивних умов, сприятливих для революції. Один загальний розвиток культури творить уже певні об'єктивні умови, сприятливі революції. Український кріпак часів Миколая I. був гірш поневолений і скривджений, ніж селянин початку р. 1917; землі й капітали на Україні в той час були в меншій кількості рук, як на початку р. 1917, — однаке революції не сталося, бо до зовнішніх матеріальніх об'єктивних умов не вистарчало ще об'єктивних умов внутрішніх, психологичних, не вистарчало масової свідомості своїх прав і бажання їх здійснити.

До того часу, поки поневолене працююче людство вірить, що тяжку долю Йому „Бог послав“ і що воно повинно її терпіти, щоб здобути нагороду на тім світі, до того часу революції не буде. Віру ж в те, що тяжку долю „Бог послав“ розбиває перш за все загальний культурний поступ. І що він вищий, то віри тієї менше й бажання самому роспоряджатися своєю долею більше. Темний раб

часи, так і тепер. Вони робили революцію, не дожидаючи остаточного скучення капіталу, скидали своє ярмо й змушували маючих дати їм, коли не повну волю, то хоч де-які полехости. З цього ясно, яку велику силу для революції має психологичний фактор життя. Можна віками давити народ, коли він психологично забитий і задурений (рабство, кріпацтво), і не можна й року панувати над ним, коли він свідомий своїх прав (гетьманат на Україні) й має бажання та волю їх здійснити.

Як би до цього часу на світі не було жадної революції, то ми не певні, чи настало б скучення капіталів, але певні, що як би воно не настало, то людство до цього часу перебувало б в гірших умовах, ніж воно зараз є. Ми певні, що, не будь попередніх революцій, капіталісти ніколи б не зріклися права на рабоволодіння, кріпацтво й т. і. Отже, як би попередні покоління людства слухалися теорії соціаль-демократів і не робили революцій, ждучи концентрації капіталу, то людство мусіло б і досі бути ста-росвітськими рабами капіталістів.

А коли б до цього часу було рабство, ми певні, що культура людська не дійшла б до тих розмірів, в яких зараз є. З цього ясно, що чекання скучення капіталів і натуральної катастрофи, в історичного погляду, в інтересах вселюдської культури, є річчю шкідливою.

Тай сама теорія про те, що капітали скупчаться, не є правдою.

Коли з одного боку в промислових справах дійсно помічається скучення, то в сільсько-гospодарських — навпаки: роздроблення капі-

талів. Дрібні земельні маєтки рідко збираються до купи в одних руках, а навпаки, вони ще більше роздробляються на низку дрібних, трудових господарств. Дрібні сільські господарства виявляють живучість і стають ідеалом працюючих. Ніяк не можна переконати сільського наймита, або володаря десятини землі, щоб він допомагав панові об'єднувати в своїх руках всі сільські клапті та пролетаризував селян. Навпаки, всі вони мріють про те, щоб розібрati панські лани на свої шматки й готові кожної хвилі це зробити, аби лише хто керував ними. Дрібні трудові хлібороби, обробляючи власною працею свої шматки, заробляють стільки, що не мають рації спродувати їх. Через те немає жадних підстав гадати, що дрібні сільські господарства будуть колись скupчені в великі.

Отже можна прождати цілі віки, чекаючи скupчення капіталів і врешті замість того побачити роздроблення капіталів.

З цих причин соціялісти-революціонери стоять за те, що революцію треба переводити, не чекаючи скupчення капіталів та розвитку техніки; треба зараз, не одкладаючи на невідомий час, організувати боротьбу з капіталістичним ладом і використовувати всі можливості, щобожної сприятливої хвилі можна було капіталізм повалити.

Значіння об'єктивних умов. Соціаль-демократи доводять, що все в світі залежить не від волі людей, а від об'єктивних умов.

Люде, мовляв, роблять не так, як хотять, а так, як вони можуть і змушені робити, залежно від умов, в яких перебувають.

терпеливіще переносить найтяжчу неволю й скривдження, ніж культурний чоловік незначні кривди.

Коли у скривдженіх нема обурення кривдами, усвідомлення своїх прав, то в найтяжчих умовах рабства, при найбільшім скученню капіталів, при найбільших масах пролетаріату — революції не буде. Коли ж є усвідомлення прав і гаряче бажання визволитися зпід кривд, революція можлива навіть тоді, коли пролетаріату меншість, а скучення капіталу перевуває в первісних примітивних формах. Найкращий тому доказ — революція в Росії та на Україні й відсутність її в сей же час в Англії та Франції.

Тому соціялісти-революціонери вважають, що рішаюче значіння для переведення революції мають не самі матеріальні, а й культурно-психологичні об'єктивні умови, і останні навіть більше, ніж перші, бо створити скучення капіталів і перевести пролетаризацію — проблема дуже спірна (можливість її здійснення фактами не доказана), а освідомлення працюючого громадянства в його правах і підняття на активну боротьбу за здійснення своїх прав — річ певна й має за собою в історії досить фактів.

Значіння „Соціаль-демократи здійснення соціалістичного господарства ставлять техніки. в залежність від розвитку великого господарства й високої техніки виробництва. Ale це помилка, бо все зло сучасного громадського життя, все море бідності й усякого лиха походить не від того, що мало виробляється,

і не від того, що невисока техніка краю, а від інчих причин.

Висоту розвитку техніки не можна вважати за серйозну умову здійснення соціалістичного господарства. Техніка—справа, яка міняється безмежно. Вона залежить від розумового й наукового поступу людства, який розвивається незалежно від капіталізму. Коли в однім столітті, при конкуренції, вітряна й водяна сила перемагає ручну працю й доводить людей до розору, то в другім столітті пара перемагає вітряну й гіdraulичну силу, а в третім — електрика переможе пару і т. д. до безмежності. З цього погляду кожне століття потрібує для здійснення соціалізму своєї улюбленої техніки. Тим же часом головна вимога соціалістичного господарства полягає в тім, щоб всі засоби виробництва при всій ріжноманітності їхньої техніки перебували в колективній або громадській власності. Соціалістичність господарства залежить не від того, якою технікою воно переводиться, а від того, в чиїх руках воно перебуває. Первісні родинні господарства з деревляними плугами та ручними млинами близькі до соціалістичних, ніж сучасні приватні з їхніми тракторами й електричними млинами.

Великих сільських господарств з високою техничною культурою на Україні завше було дуже мало. Це крапля в морі. Тому знищення при соціалізації землі обробки тракторами жадної ролі не відограє. Заміна парової оранки звичайною селянською може покритися загальним піднесенням техніки дрібного господарства.

Селянин без парового плуга може так добре обробити невеликий клапоть соціалізованої землі, як це ніколи й не снилося приватному землевласникові зо всіма його паровими машинами. Працюючи коло десятини соціалізованої землі й одбираючи за те у свою користь повний еквівалент затраченої коло неї праці, селянин має змогу краще її обробити й доглянути, ніж ту десятину, яка належала поміщикам, і коло якої він працював, як поденний або строковий, віддаючи частину своєї праці на користь поміщикам, а тому десятина соціалізованої землі може дати йому значно кращий урожай при оранці звичайним плугом, сіянню й молоченню руками, ніж поміщицька десятина при оранню, сіянню, кошенню й молоченню удосконаленими машинами. Помимо того, треба памятати, що при найкращих машинах на полях поміщицьких з причин метеорологічних може нічого зовсім не зародити, а на полях соціалізованої землі вродити стократ.

З цього ясно, що умови соціалізації зовсім не залежать від степеня розвитку техніки. Одмовлення від парових плугів, жаток та молотарок не заважає поліпшенню обробки й догляду соціалізованої землі, з якої селянин одержує повний еквівалент праці, а тому й з більшою цікавістю та енергією працює коло неї, а це призводить до збільшення врожаю хліба та всякої сировини, потрібної в народнім господарстві. Одмовлення від парових плугів, жаток, молотарок не зменшує врожаю, не зменшує кількости хліба в народнім господарстві, навпаки, можна вважати довершеним

фактом такий дивний парадокс: запровадження удосконалених машин в капіталістичнім господарстві зменшує загальну, можливу для взятого часу, виробливість краю, зменшує внутрішній ринок і тим збільшує запасову армію робітників та люмпен-пролетаріят.

Помимо всього цього, потрібну техніку (машини) в соціалізованім господарстві ще лекше приміняти, ніж в приватнім, бо громадою, спілкою лекше купити всі потрібні найдорожчі машини, ніж кожному окремо. На що не вистарчає коштів окремому господареві, на те легко здобутися громаді. Отже соціалізація зовсім не одкидає можливості користуватися кращою технікою, а навпаки лише збільшує її.

Через те ми залишимо на боці техніку засобів виробництва й розглянемо докладніше інчу, справді необхідну попередню умову соціалізації, а саме: належну організацію живих виробничих сил в громадському господарстві.

Організація живих сил в господарстві. Коли б капіталізм своїм фатальним ходом розвитку соціалізму, то соціалізм тоді неодмінно був би централістичним, на зразок однієї національної заводської казарми, під управою централізованої господарської бюрократії. (Як воно й сталося, коли соціалізм стали заводити по своїх плянах марксісти-большевики.) Ми ж гадаємо, що виробництво краю повинно уявляти агломерат ріжноманітних громадських господарств, федерацівно звязаних між собою, відповідно спеціальних потреб місцевих громадських груп та вигід виробництва тих чи інших виробів, в тій

чи інчій місцевості. Через те міжнародне господарство стане лише простим продовженням такої системи федеративно згуртованих громадських господарств. Таким чином, процес виробництва краю роспадається: на організацію, що задовольнятиме потреби всього народу, і на організацію місцевих (краєвих, земських, міських та сільських) громад, що задовольнятимуть потреби місцевих громад.

„Однаке, як би ми не брали громадське господарство, воно завше уявляє й буде уявляти один цільний і нерозривно звязаний громадський процес, який опреділятиметься потребами громадських груп та обмежуватиметься готовкою її виробничих сил. Кількість громадсько-потрібної праці залежить від кількості працюючого населення та виробничості праці, тобто: від його інтенсивності та, головним чином, від розвитку техніки. Але ми вже казали, що тільки в правдиво-впорядкованому або соціалістичному господарстві розвиток і вживання техніки стане головним двигачем поступу.

Уявляючи громадське господарство, як одно звязане ціле, що охоплює інтереси всієї громади, треба памятати, що воно, через необхідний поділ праці, складається з численних ріжноманітних функцій, яким відповідають певні професії. Громадське господарство, при певнім складі громадянства вимагає певної кількості працюючих, громадсько-необхідних в кожній професії, в тім числі певного відношення хліборобських працьовників до працьовників індустріальних, тобто: промисловости здобуваючої до промисловости виробляючої.

Всяка функція або професія в правдиво-впорядженному громадському господарстві рівно необхідна, рівно корисна і виходить рівноцінна всякій інчій професії, а тому в соціалістичному господарстві нема і неповинно бути місця кваліфікованій праці, як в розумінні ріжниці віднагороди за працю, так в розумінні забезпечення людського існування“. В соціалістичному господарстві нема й неповинно бути праці дорожчої й дешевшої — всяка праця рівноцінна. „Тільки неправдиве розспреділення живих виробничих сил в сучасному громадському господарстві, тоб-то: його неорганізованість створює тепер ріжницю в оплаті праці. В цілком правдиво-організованому господарстві індивідуальний талан або геній своєї справи завше віддасть перевагу лавровому вінку, ані ж добавці до заробітної платні, бо та добавка ні на що йому не буде потрібною, бо для прожиття він матиме всяке забезпечення нарівні з інчими.

Тільки з погляду капіталістичного господарства можна вважати робочою (працюючою) клясою самий пролетаріят. В громадськім же господарстві працюючі селянє, ремісники, інженери, техніки і всі професійні люди, як громадсько необхідні виробничі сили, є такими самими робітниками (працьовниками), як і пролетаріят.

Через те, здійснення правдивого впорядкованого або соціалістичного господарства означає пляномірне розспреділення громадських робітників по професіях, згуртованих у відповідні федерації асоціацій, цехів, сіндікатів та всяких інчих груп, що, як фаховці своєї справи, повинні

взяти в свої руки ведення своєї галузі виробництва по способу громадського (сільського, міського, повітового чи інчого) управління.

В капіталістичному господарстві сіндікати натурально повинні складатися з самих пролетаріїв і відогравати лише пасивну роль охорони своїх безпосередніх інтересів в економичній боротьбі з своїми господарями. Громадське господарство потрібує організації всіх працюючих без ріжниці в діяльні спілки й сіндікати, здатні й спроможні самостійно виконувати певні господарські функції або послуги без допомоги підприємців-капіталістів. Тільки при цих умовах може запанувати справжня трудова демократія в сфері громадського господарства.

Що ж стосується до нашого хліборобського населення, до трудового селянства, то ми рішуче кажемо, що воно без жадних великих поміщицьких та капіталістичних господарств здібне й спроможне власними силами задовольнити найширші вимоги всенародного господарства. Бувши невільним, темним і напівголодним, воно годувало не тільки все населення власної країни, але давало ще й багатьом народам Європи всяку сировину та хліб.

Коли ж воно стане вільним, освіченим і ситим настільки, щоб завше почуватися в добром здоровлі, то своєю працею воно здvigне величезні запаси всякого добра.

В капіталістичному господарстві ні сіндікати, ні окремі робітникі-пролетарі не зацікавлені в ході капіталістичного виробництва, ані в цілості чужих, панських, господарських машин, робілень і заводів, хоч вони по суті є

громадським добром, бо ними і в них виробляються річі для громадянства. Тому не дивно, що під час страйків і інших сутичок з господарями навіть „свідомі“ робітники допускаються того, що, аби зломити господарів-капіталістів, псують машини, робільні й інче господарське добро. Не дарма ж господарі не покладаються на „свідомість“ робітників і застраховують свої засоби виробництва.

Коли ж працюючі бачитимуть, що все те належиться їм, громадянству, то безперечно вжують заходів до найкращої їх охорони й найкращого їх використання.

Зо всього наведеного ясно, що об'єктивні умови для революції й заведення соціалізму полягають не тільки в матеріальних обставинах, а і в культурно-психологичних.

Об'єктивні умови є наслідком не тільки стихійного механичного розвитку матеріальних сил природи, а й свідомої людської праці над нею, боротьби з нею, опанування її й підпорядкування людській волі.

На цій підставі соц.-рев. є прихильниками не моністичного (однопричинного), а плюралістичного (многопричинного) розуміння історії, а тому визнають потрібним працювати для всякої акції за всякого часу, не чекаючи, поки об'єктивні обставини для того сприятливо складуться, а винтворюючи ті обставини по власній волі свою працею й боротьбою.

Друковано в друкарні К. Г. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІГУ.
816723

НОВІ КНИЖКИ.

- М. ШАПОВАЛ: Революційний соціалізм. 256 стор.
- О. МИЦЮК: Як боролося українське селянство за землю. 19 стор.
- Індивідуалізм та колективізм українських хліборобів. 20 стор.
- Всеноародне право на землю та промислова майбутність України. 24 стор.

*

КНИЖКИ Й БРОШУРИ, ВИДАНІ Т-ОМ „ВІЛЬНА СПІЛКА“.

1. „ВІЛЬНА СПІЛКА“. Збірник статей на громадсько-політичні теми.
2. ГР. НАШ: Народня влада на Україні.
3. Н. Нгуенгіж: Die Ukraine und Russland.
4. ГР. НАШ: Визволення всіх трудящих. Збірник популярних статей по ідеології народницького (революційного) соціалізму.
5. — Капіталістичний лад.
6. — Громадське господарство.
7. — Визвольні сили в капіталістичній державі.
8. — Способи заведення соціалістичного ладу.
9. — Партія всіх працюючих.
10. — Етика й соціалізм.
11. — Соціалізм, хамство та правовий лад.
12. — Соціалізм, націоналізм та інтернаціоналізм.
13. — Революція й після неї.